

FRAN MIKLOŠIČ IN NORMIRANJE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Olga Plotnikova

Filologičeskij fakul'tet, Moskva

UDK 811.163.6'271.1:929Miklošič F.

Poglobitev v zgodovino oblikovanja norm knjižne slovenščine kaže, da sta bili v 19. stoletju odločilnega pomena dve stalnici: slovenskost in enotnost. Prispevek dopolnjuje že znana dognanja o pomembni vlogi Miklošiča pri normiranju knjižnega jezika z analizo vrste norm, ki jih ni bilo na prvotnem seznamu novih oblik. V prispevku skušamo določiti Miklošičeve teoretične nazore in ugotovimo, da marsikatera njegova odločitev temelji predvsem na znanju razvojnih tendenc.

družbenost, slovenskost, enotnost, razvojne tendence, tipologija

Going deeper into the history of the formation of the norms of standard Slovene, it emerges that in the 19th century there were two crucial constants: Slovene identity and unity. This article elaborates already known findings about the important role played by Miklošič in the standardisation of the standard language through an analysis of certain norms that did not feature on the original list of new forms. Miklošič's theoretical views are identified and the conclusion is reached that many of his decisions were based on knowledge of development tendencies.

sociality, Slovene identity, unity, development tendencies, typology

1

Za oblikovanje nove podobe knjižne slovenščine sta bili sredi 19. stoletja odločilni dve stalnici: načeli enotnosti in slovenskosti. Obe stalnici sta bili prisotni tudi v predhodnih obdobjih, toda z drugačno hierarhijo in vsebinskim obsegom. Glavni cilj zlasti Vodnika, Kopitarja, Čopa in Prešerna je bil boj za enakopravnost in samobitnost slovenščine. Kopitar je v svoji slovnici kodificiral kranjsko knjižno slovenščino in s tem prižgal zeleno luč za nadaljnji funkcijski razvoj knjižnega jezika, kar je obrodilo sadove predvsem v razcvetu slovenskega časnikarstva. Prešeren je s svojo vrhunsko poezijo dokazal izrazno moč slovenščine, njeno pripravljenost za zahtevnejše umetnostne funkcije in s tem dobil bitko zoper Kolarjev jezikovno-literarni dualizem. Delno jezikovno enotnost za dežele Notranje Avstrije pa je simboliziral že sam naslov Kopitarjeve slovnice *Grammatik der*

slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark (1808). Ob soočanju z oblikoslovnimi sistemi drugih pokrajinskih knjižnih različic (po izidu slovnice Metelka, Dajnka in pozneje Murka) je prišlo do spoznanja o nujnosti poenotenja knjižnih norm, toda čas združevanja še ni napočil.

2

Obe stalnici sta bili aktualizirani ob marčnih dogodkih revolucionarnega leta 1848. Nove družbene naloge so nujno zahtevale enotnost jezikovnih norm. Nobena izmed obstoječih pokrajinskih različic, razen kranjske, se ni mogla potegovati za vlogo vseslovenskega jezika. Podlaga novemu jeziku naj bi bila tako knjižna kranjsčina, ki je imela za seboj 300 let zgodovinskega razvoja, le da bi se morala odpovedati nekaterim svojim potezam, ki so bile tuje Štajercem in deloma Korošcem. Težko je bilo privoliti v ta poseg v

norme, motila je deželna zavest, saj upravna razkosanost slovenskega etničnega prostora ni vplivala samo na jezik, temveč tudi na zavest prebivalcev.

Na pragu marčnih dogodkov se je pojavila nova nadloga. Matija Majar Ziljski je izdal svoja *Pravila, kako izobraževati ilirsko narčje i u obče slavenski jezik*. Novo življenje je zaživela ideja slovanske vzajemnosti. Razvnele so se debate, kako bi lahko prišli do splošnoslovanskega jezika. Kot izhodišni model za zблиževanje z drugimi slovanskimi jeziki je Majar predlagal mešani slovensko-ilirski jezik. Ideje jezikovnega zблиževanja z južnimi slovanskimi brati so takoj našle svoje navdušence v obrobni, narodnostno najbolj izpostavljenih krajih.¹ V dušah so živele sanje o politični integraciji vseh Slovanov. Nezaupanje Slovencev vase zaradi maloštevilnosti je grozilo z novim odpadništvom. Tako se je Jurij Kobe izrekel za opustitev slovenščine v javnem življenju in za sprejem ilirščine (hrvaščine), najprej v znanosti (Priatelj 1937: 93). Nevarnost za obstoj slovenščine kot samostojnega knjižnega jezika je nato združila nasprotnike (Bleiweisov krog) in zagovornike reformiranja knjižne slovenščine. Tako sta obe stalnici (enotnost in slovenskost) postali enakovredni.

3

V težkih porodnih krčih je nastajal tipološko novi jezik – **slovenski nacionalni knjižni jezik**. Slovenski knjižni jezik konca 19. stoletja je skupni plod iskanj, zablod, prizadevanj, ustvarjalstva slovenskih slovničarjev, pisateljev, znanstvenikov, izobražencev in sploh zavednih Slovencev. Toda vloga Frana Miklošiča v reformiranju knjižne slovenščine je bila res neprecenljiva.

Veleum 19. stoletja, veliki sin svojega ljudstva, ki mu je ostal zvest do konca svojega življenja – Miklošič ni opazoval dogodkov od zunaj, ampak je bil alfa in omega vsega dogajanja na novi etapi zgodovine Slovencev in slovenskega knjižnega jezika. Kot pravnik

je formuliral peticijo o Zedinjeni Sloveniji, ki je vsebovala zahtevo po združitvi slovenskih dežel v eno upravno enoto – Slovenijo in zahtevo po uvedbi slovenščine v urade in šole. Zadnja zahteva je »postavila vse zavedne intelektualne moči pred nove odločilne naloge« (Orožen: 1996b: 202) – izoblikovanje enotnih knjižnih norm in zvrstne terminologije (Miklošičev poskus je prevod *Občedržavlanskega zakonika, prvi zvezek*, 1849). Slovenci so bili uradno priznani kot narod, njihov etnični jezik pa je dobil uradno ime slovenski jezik. Marca 1850 je Miklošič kot pravnik in profesor prve slavistične katedre v Evropi podpisal Književni dogovor o enotnem knjižnem jeziku Srbov in Hrvatov. Pot za nadaljnje umetno jezikovno zблиževanje Slovencev z Iliri (Hrvati) je bila zaprta. Miklošič, profesor dunajske univerze, je vplival na nekaj rodov slovenskih izobražencev, slovničarjev, znanstvenikov, učiteljev slovenščine. Njegova znanstvena dela in predavanja iz stare slovanščine so slovela povsod naokrog. Skupaj z Navratilom je od leta 1853 izdajal slovenska berila za vse štiri razrede višje gimnazije. Prizadeval si je tudi za kvaliteto poučevanja slovenščine, »saj so morali kandidati za gimnazijske učitelje tega predmeta opraviti pri njem 'usposobljenostni' izpit« (Jakopin 1981: 166). Miklošičeva panonska teorija je okrepila narodno samozavest Slovencev. Spoznanje, da je slovenščina najbližja sorodnica slavne stare slovanščine, je postalo novo vodilo za utrjevanje položaja slovenščine. Miklošič je znal preusmeriti struje v pravo smer. Dokaz za to je usoda Antona Janežiča, ki se je po enem letu študija pri Miklošiču iz zavzetega zagovornika majarščine in pozneje celo razlagovščine spreobrnil v zagovornika nove knjižne slovenščine, njegova slovenska slovnica pa je bila še dolgo aktualna (10 izdaj). Znano je, kako odločno je Miklošič nastopal proti diletantskemu mešanju jezikov in nepotrebnim umetni arhaizaciji knjižnega jezika (Toporišič 1991: 358).

¹ O ilirizmu kot jugoslovanski modifikaciji idej slovanske vzajemnosti gl. Плотникова 1998: 140–143.

4

Zakaj je bilo reformiranje jezika sploh potrebno?² Zakaj obstoječi kranjski knjižni jezik ne bi bil primeren za položaj skupnega (nacionalnega) knjižnega jezika, ne glede na to, da so ga po Bleiweisovih besedah »čistili, gladili in mu trebili mah ptujšine« (Priatelj 1937: 67)? Osrednji slovenski knjižni jezik, ki je slonel na kranjskih govornih značilnostih, je nastal in se razvijal v heterogenih razmerah slovensko-nemškega dvojezičja s funkcijsko prevlado nemščine. Nedokončnost razvoja podedovanega glasoslovno-oblikoslovnega sistema, postopno širjenje funkcij je vplivalo na značaj norm, ki so bile izrazito labilne. Večja naslonitev na gorenjščino je povzročila, da je pismenstvo zelo zgodaj prizadela narečna redukcija nepoudarjenih in kratko poudarjenih vokalov (Orožen: 1996a: 190). Za razliko od pokrajinskih je za nacionalne knjižne jezike značilna predvsem stabilnost pravopisnih in oblikoslovnih norm. Torej se je knjižna kranjščina na poti od pokrajinske knjižne različice k skupnemu knjižnemu jeziku morala otresti svojih izrazito pokrajinskih oblikoslovnih potez. Samo oddaljevanje od žive govornice je lahko preprečilo morebitni nadaljnji narečni vpliv na normativnost knjižnega jezika. Ob upoštevanju izredne narečne razdrobljenosti slovenskega etničnega prostora druge poti ni bilo. Toda takrat je »biti jezikoven« pomenilo »biti vse«. Torej tedaj ni šlo za preprosto zamenjavo enih pokrajinskih oblik z drugimi pokrajinskimi oblikami, ampak za izdelavo trajno veljavnih knjižnih norm, ki bi zagotovile nadaljnji nemoten razvoj slovenskega knjižnega jezika in (samoumevno) njegovo družbenost. To nam pomaga razjasniti Miklošičevo prisposodbo, ko je pisal Muršču ob pripravah za slovenska šolska berila (1847): »Bojim se, da gospodje (namreč v Ljubljani) namesto fletno oblečenega fanta nam ne bi dali staro, s krpami oblečeno babo« (Orožen: 1996a: 186).

² Na dvome, ali so bile res potrebne reforme, lahko naletimo tudi pri sodobnih slovenskih jezikoslovcih (Toporišič 1987: 278–279).

5

Trdimo, da je koncept preoblikovanja slovenskega knjižnega jezika izdelal Miklošič. O tem priča slovensko gradivo njegove primerjalne slovnice, kjer so osnovne slovnice paradigme popolnoma enake sodobnim. Tudi skupaj z dunajskimi somišljeniki je dobro premislil taktiko, kako bo na svojo stran pridobil zaveznike med zagovorniki jezikovnega zblizevanja z drugimi slovanskimi jeziki. Toda sam je želel tedaj ostati v senci, saj je bil prepričan, da bo naletel na odpor s strani Bleiweisova kroga, ki bi trdil, češ da jim od zgoraj, z Dunaja, narekujejo, kako naj pišejo. Poglejmo, kako je bilo tedaj.

Jeriša konec leta 1849 v prvem slovenskem političnem listu *Sloveniji* naznanja, da bo Cigale, ki mu je Miklošič prepustil nadaljnji prevod *Državnega zakonika*, »tudi občno zaželjenih novejših oblik poprijel« (Priatelj 1937: 60). Že v drugi številki *Slovenije* (1850) je začel izhajati članek Svetca *Nove oblike*. Svetec na začetku poudarja »žlahtna misel, svojim bratom v jugu in severju bližati se, kolikor med nami in njimi postavljene, nepremakljive meje pripustijo ... nam je [nove oblike] priporočila« (prav tam: 71). Te oblike družijo Dolenjca z Gorenjcem, Kranjca s Štajercem.

In pri vsem tem se slovenščine trdno in zvesto držimo. Njene meje le najmanj se skerbno varujemo, ter spremembo le želimo, ako ona narave slovenske ne rani. Toraj smo tistim nasprot, ki nas v ilirstvu utopiti hočejo, dobro vedoč, da je takova poguba samih sebe ne samo nepotrebna, ampak tudi izobraženju našega naroda škodljiva (prav tam: 72).

Seznam predlaganih in pozneje uveljavljenih oblik je bil takšen: **-om**, **-oma** namesto **-am**, **-ama** pri samostalnikih moškega in srednjega spola; **-ega**, **-emu**, **-em** namesto **-iga**, **-imu**, **-im** pri pridevnikih samostalnikov istega spola; *visoka nebesa* namesto *visoke nebesa*; *lepši*, *-a*, *-e* namesto *lepši* za vse spole; *klešče* namesto *kleše*; *da* namesto *de*.

Med njimi ne najdemo niti pisave samoglasniškega **r** niti končnice **-u** edninskega dajalnika pri samostalniki moškega in srednjega spola. To sta Miklošičevi normi; **r** namesto kranjske zveze **-er-** piše že v svojem prevodu *Državnega zakonika*. Ravno na Miklošičev predlog (*Novice*, 1853) so začeli pisati tujke s hiatom v končajih z **-j**: *Marija*, *Terezija*, *Azija* namesto *Maria*, *Terezia*, *Azia* (Breznik 1982: 106).

5.1

Slovenski del Miklošičeve primerjalne slovnice, kjer najdemo skoraj vse sodobne knjižne norme, vsebuje bogato gradivo od *Brižinskih spomenikov*, spomenika 15. stol. *Confessio generalis*, besedil slovenskih protestantov 16. stol. (Trubar, Dalmatin, Krelj), prekmurske književnosti (Küzmič) do besedil in slovnice njegovih sodobnikov. Miklošič se pogosto sklicuje na Prešerna, Vraza in Metelkovo slovnico, bolj redko navaja primere iz slovenske folklorne z oznako *nar.* V svoji obravnavi uporablja primerjalno metodo, tako diahrono kakor tudi sinhrono, ob tem deli slovenski jezikovni prostor na vzhod in zahod. Vzhod (sem vključuje tudi hrvaške kajkavce) je zanj zelo pomemben, ne samo zaradi svoje »panonskosti« in arhaičnosti, ampak tudi zato, ker je bil manj izpostavljen germanizaciji. To se kaže v njegovi primerjavi rabe dovršnih sedanjkov v vlogi prihodnjika (Miklošič 1856: 218–219). Tako v glasoslovju kakor tudi v oblikoslovju največ pozornosti posveča slovenskim pojavom, ki so po svoji naravi narečno diferencni. Ob primerjavi gradiva ugotovi razvojne tendence in vidi izhodišče za določitev genetske podlage za novo nadnarečno normativnost slovenskega knjižnega jezika v zgodnejših obdobjih njegove zgodovine.

Tako v glasoslovju trdi, da je **r** v slovensščini ohranil svojo samoglasniško naravo, dokaz za to vidi v pisavi v *Brižinskih*

spomenikih: *mrzna*, *mrtvim*, *raztrgachu* (kar je zanj presenetljivo) in v prekmurski književnosti *srce*, *trpeti*. Obžaluje, da slovenski slovničarji niso prepoznali vokalne narave **r**-ja in pišejo *er*, hkrati pa navaja pisavo z **-ar**: *karst*, *obarnyll* (*Confessio generalis*) in *kardelo* (Jarnik) (Miklošič 1852: 230–231). Že razlikovanje v pisavi bi bilo resen vzrok za etimološki način pisave. Miklošič tedaj ni imel razpoložljivega narečnega gradiva in ni mogel vedeti, da je pisava s samoglasnikom kazala na narečno devokalizacijo **r**-ja. Etimološko pisavo **r**-ja je v Novicah sprejel Bleiweis. Toda Janežič še leta 1863 vztraja pri stari pisavi. Tako je v predgovoru k 3. izdaji slovnice napisal: »V pisavi polglasnega **e** pred **rom** sem krenil spet po starem poti, da v pisanju ne bode razločka med slovnico in med ostalimi šolskimi bukvami – slovenskimi in hrovaškimi« (Janežič 1864: 4). Breznikova trditev, da se je slovenska pisava najbolj spremenila z novo pisavo zlogotvornega **r**-ja: *smert* – *smrt* »po vplivu vzhodne štajerščine, hrvaščine in stare slovanščine« (Breznik 1982: 96), ni pravična, saj je bil Miklošič načelno proti mešanju jezikov in narečij ter staroslovanske oblike praviloma navajal kot vzporednice, ne pa kot zgled, po katerem naj bi se ravnala pisava in slovensko oblikoslovje.³ Tovrstne trditve nam samo zamegljujejo vpogled v tipologijo novonastalega slovenskega knjižnega jezika.

5.2

Druga Miklošičeva norma, ki velja še danes, je protistava dolgih in kratkih samoglasnikov v naglašanih zlogih in kratkost vseh nenaglašanih samoglasnikov (Miklošič 1852: 248). Tretja njegova norma (in to je novost za tedanje knjižno prakso) je končnica **-u** v edninskem mestniku pri vseh samostalnikih moškega in srednjega spola. Tudi ta sklonna oblika je narečno zelo diferencirana. Miklošič (1856: 176) trdi, da je mestnik enak

³ Ko je Miklošič obsodil Levstikovo arhaizacijo jezika, je povedal: »sklicevaje se na svojo primerjalno gramatiko, da je treba pisati staroslovensko staroslovenski, zdanjo slovensščino pa tako, kakor zdaj govorimo, ter pristavil, da je jezik prevelik dar božji, kakor da bi ga posamezni človek smel ongoviti« (Breznik 1982: 120).

dajalniku in navaja oblike: *bobu, mestu; bobi, mesti*.⁴ To potrjuje Ramovševo narečno gradivo (Ramovš 1952: 41) ter podatki Murščeve (1847) in Murkove (1850) slovnice: pri Muršču D., M. **-u (-i)**, pri Murku D. **-u/-i**, M. **-i/-u**. Pri protestantih je Miklošič našel konkurenco končnic **-e, -ej** < ***-ě** iz trdih debel in **-i** iz mehkih debel ter vdor končnice **-u** iz u-debel. Upoštevajoč očitno tendenco k izenačenju oblik dajalnika in mestnika ter aktivnost končnice u, se je odločil za končnico **-u** za vse samostalnike moškega in srednjega spola. Janežičeva slovnica, ki velja za normativno, delno odraža kranjsko razvrstitev končnic **-u, -i**, kjer je **-i** po funkcionalno mehkih soglasnikih. Pri Janežiču (1864: 34): *jelenu*, toda *kralji (-u)*, v Sketovi izdaji (1894: 34) pa je že pri *konju -i* v oklepaju. Ob primerjavi Miklošičeve primerjalne slovnice in Janežičevih izdaj slovnice ugotovimo še eno pomembno razliko, in sicer v sklanjatvi pridevnikov ženskega spola. Pri Miklošiču (1856: 195) je v edninskih oblikah D. in M. samo sodobna končnica **-i**: *dobri*. Janežič (1864: 48–49) pa poleg končnice **-i** daje v oklepaju končnico **-ej** in v opombi pojasni: »perva je navadnša v današnji pisavi, druga pravilnša in vsega priporočila vredna, ker ne rabi samo mnogim Slovencem, ampak tudi drugim slovenskim narečjem«. Janežič ima v paradigmah zvalnik, Miklošič pa navaja zvalniške oblike le v zgodovinskem gradivu.

6

V Miklošičevem primerjalnem oblikoslovju so pred komentarji z zgodovinskim in narečnim gradivom navedene knjižne paradigme, ki so povsem enake sodobnim (razen paradigme *sin, G., A. sinova, D., L. sinovi, I. sinovom*), zajeti so tudi osnovni morfonološki pojavi v samostalniških osnovah in obrazilih. Vse to kaže, da je bil pravi kodifikator novega knjižnega jezika ravno Miklošič. Strokovno zasnovano in vodeno reformiranje je preoblikovalo knjižno kranjščino v izrazito

nadnarečni knjižni jezik, v katerem hkrati ni bilo potez, ki ne bi bile znane slovenskim narečjem v sinhroniji ali diahroniji. Pravilnost izbrane poti je potrdil pospešeni razvoj slovenskega pripovedništva, poezije, dramatike, časnikarstva, znanosti in slovaropisja.

Literatura

- BREZNIK, Anton, 1982: Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis. Jože Toporišič (ur.): *Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica. 83–132.
- JAKOPIN, Franc, 1981: Miklošič in njegovi slovenski učenci. Matjaž Kmecl idr. (ur.): *XVII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 163–171.
- JANEŽIČ, Anton, 1864: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Celovec.
- MIKLOŠIČ, Fran, 1852: *Vergleichende Lautlehre der slavischen Sprachen*. Wien.
- MIKLOŠIČ, Fran, 1856: *Vergleichende Formenlehre der slavischen Sprachen*. Wien.
- OROŽEN, Martina, 1996a: Miklošičev prispevek k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 183–196.
- OROŽEN, Martina, 1996b: Vloga Miklošičeve panonske teorije pri normiranju enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 197–205.
- ПЛОТНИКОВА, Ольга, 1998: Идеи славянской взаимности и словенский литературный язык XIX века. Г. К. Венедиктов (ur.): *Славянские литературные языки эпохи национального возрождения*. Москва: Российская академия наук Институт славяноведения. 135–150.
- PRIJATELJ, Ivan, 1937: *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857*. Ljubljana: Slavistično društvo.
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SKET, Jakob (ur.), 1894: *Janežičeva Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec.

⁴ V rodnem Miklošičevem govoru sta obliki **-i, -i** (Zorko 1992: 469).

- TOPORIŠIČ, Jože, 1987: Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali. *Portreti. Razgledi. Presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti*. Ljubljana: Založba Obzorja. 257–295.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1991: Teorija in praksa slovenskega knjižnega jezika v drugi polovici 19. stoletja. *Družbenost slovenskega jezika. Sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 345–363.
- ZORKO, Zinka, 1992: Prleško narečje v Radomerščaku, rojstnem kraju F. Miklošiča. Jože Toporišič, Tine Logar, Franc Jakopin (ur.): *Miklošičev zbornik. Obdobja 13*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru. 463–474.